

ГЕРАСИМЧУК О.М.

*кандидат історичних наук, старший викладач
кафедри педагогіки і методики
викладання історії та суспільних дисциплін,
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка,
м. Чернігів, Україна*

ФІЛОСОФІЯ ІСТОРІЇ ЯК МЕТОД ОСМИСЛЕННЯ ІСТОРИЧНОГО ПРОЦЕСУ

Поняття «філософія історії», попри більш як двохсотлітнє функціонування, не має єдиного, точно визначеного змісту. Цю категорію запровадив у науковий обіг Вольтер у праці «Філософія історії» (1765). Науковець вважав, що призначення цього розділу філософського знання полягає в тому, щоб надати історії якісно нового звучання, яке відповідало б рівню зрілості тогочасного європейського суспільства. Сучасні дослідники історичної концепції вченого стверджували, що завдяки критичному методу та прагненню до наукового синтезу Вольтера можна вважати першим істориком-науковцем [3, с. 25].

Дисциплінарні межі філософії історії широкі та різні, як і уявлення про специфіку історичного часу. Важко говорити про історичний час взагалі, поза його зв'язком із інститутами соціальної організації, з культурними цінностями, із внутрішнім життям особи. Звідси й труднощі у розмежуванні філософії історії із соціологією, з філософією культури, з філософською антропологією. Не менш складні стосунки філософії історії з конкретними історичними науками [2, с. 71].

Сутність і значення будь-якого соціального явища можна зрозуміти, якщо розглядати його в єдності з історичним розвитком усього суспільства загалом. Важливим для розуміння історичної проблематики є її філософське осмислення. Адже підхід до розуміння історії з боку істориків та філософів різний, і це пояснюється самою специфікою методів дослідження. Історик намагається у своїх дослідженнях зібрати якомога більше історичних фактів, і тому йому буває складно усвідомити цілісність історичного. Він переважно не враховує загальну ідею історії й лише фіксує, описує, часто фрагментарно, історичну дійсність. Історик не може побачити всіх сутнісних характеристик епохи. Щоб осмислити найзагальніші підстави історії, необхідно вийти за межі описовості. Тоді можна усвідомити рушійні сили історії, збагнути її мету й неупереджено простежити її еволюцію, а для цього потрібно стати на шлях філософії.

Філософ, абстрагуючись від конкретних суспільних явищ, аналізує за допомогою філософських методів усе людство, виокремлюючи в ньому певні загальні закономірності, риси і властивості, характерні конкретним

соціальним спільнотам та утворенням, які виявляються залежно від історичних обставин, конкретної ситуації та природних умов. У цьому аспекті філософія історії має багато спільного з історією як наукою, поза досягненнями якої вона не може розвиватися, оскільки її теоретичні узагальнення неможливі без знань конкретних фактів і конкретної дійсності. Тому філософія історії постійно звертається до результатів історичної науки. Однак історія та філософія історії не тотожні, між ними існують істотні відмінності. Історія розглядає кожний соціальний організм у всіх його виявах, акцентуючи на його фактичних, специфічних характеристиках, а філософія історії осягає людство загалом, апелює до універсальних рис і властивостей, веде пошук передусім того, що узагальнює, об'єднує всі соціальні організми, що властиве всім людським співтовариствам. Якщо історію неможливо уявити без хронологічного перебігу подій у різних куточках планети, то філософія історії абстрагується від них, оскільки її цікавлять найзагальніші підстави історичного процесу, глибинні суспільні першооснови та їхні закономірні рушії [4].

За змістом і проблематикою дослідження філософія історії досить близька соціальній філософії, зміст якої становлять загальні закони розвитку і функціонування суспільства, питання прогресу і регресу в історичному процесі, періодизація і типологізація в історії, матеріальне і духовне життя людей тощо. Однак і філософія історії не обминає ці проблеми. Відмінність між ними виявляється в методах дослідження суспільного життя. Філософія історії розглядає історичний процес як розвиток соціуму у тривалому часовому періоді, а соціальну філософію цікавлять завершені, готові процеси. Філософія історії розглядає суспільство в динаміці, а соціальна філософія – у статичності [1, с. 486].

Визначальні питання філософії історії: найзагальніші підстави розвитку суспільства, сутність і періодизація історичного процесу, виявлення тенденцій і закономірностей суспільно-історичного процесу, проблема суспільного прогресу й регресу, питання про критерії суспільного прогресу, теоретична реконструкція історичного минулого, питання про майбутню долю людства, сенс буття окремої людини в суспільстві.

Специфіка філософії історії та її предмета обумовлена необхідністю аналізу найзагальніших підстав всесвітньої історії в осягненні її цілісності, єдності, багатоманітності проявів та їх наслідків. Етапи розвитку філософії історії:

- 1) античний період (Геродот, Платон, Арістотель, Плутарх) – збір і класифікація історичних фактів минулого, спроба їх об'єктивної інтерпретації;
- 2) Середньовіччя (А. Блаженний, Ф. Аквінський) – аналіз розвитку історії людства на основі ідеї провіденціалізму;

3) Відродження та Новий час (Л. Валла, Дж. Піко де Мірандолла, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс) – дослідження мети та спрямованості історичного процесу, обґрунтування вирішальної ролі людини в історії;

4) Просвітництво (Вольтер, Гердер, Руссо) – проблема критеріїв розвитку людської цивілізації, спрямованості історичного процесу;

5) Німецька класична філософія репрезентувала історію як розвиток людського розуму, першоджерелом якого є абсолютний дух. Історичний процес постає як такий, що розвивається по висхідній спіралі. Кожен наступний етап – діалектичне заперечення попереднього. Історичний процес – рух від свободи однієї людини до свободи більшості;

6) марксистська філософія – матеріалістичне розуміння історії (економіка усвідомлюється як ключ до розуміння історії, суспільства, права);

7) позитивістський період: періодизація історії розвитку суспільства – традиційне, доіндустріальне, індустріальне суспільства, постіндустріальне;

8) цивілізаційний (Тойнбі, Шпенглер, Данилевський), у межах якого історія – нелінійний процес зародження, розвитку та занепаду цивілізацій як стійкої спільноти людей, об'єднаних духовними, культурними традиціями, подібністю способу життя, географічними та історичними межами;

9) сучасна філософія історії (Ясперс, Фукуяма, Поппер, Ортега-і-Гассет, Гантінгтон), якій притаманна песимістична оцінка перспектив подальшого розвитку людства. Зокрема, у сучасних міжнародних відносинах стосунки конфлікту чи співпраці між державами визначаються культурною ідентичністю суспільства.

Таким чином, від Геродота до Гантінгтона філософи різних епох і напрямів прагнули осмислити таємничу, дивовижну логіку історії. Із трьох найхарактерніших уявлень про історію: хаотична зміна явищ, світовий історичний процес, витвір поодинокі волі, друге, нині панівне у філософії, логічно передбачає перше та вимагає третього.

Узагальнюючи етапи розвитку філософії історії, можна стверджувати, що обґрунтування історичних закономірностей розвитку суспільства є найпоширенішим. Узгоджуючи, поєднуючи історії окремих народів у єдине ціле, філософія історії мала на увазі не лише те загальне, яке виникає на ґрунті взаємодії різних цивілізацій, а й ті спільні риси, які зумовлені тим, що культурний і соціальний розвиток відбувається закономірно, а подібні причини призводять до аналогічних наслідків і явищ [4].

Отже, з філософської точки зору, загальний напрям історичного процесу можна визначити як поступовий поділ та індивідуалізація часткових, окремих, приватних сфер людського життя за умов дедалі більшої взаємодії людей і тіснішого об'єднання всього людства. Оскільки цей результат досягається не випадковою дією якої-небудь окремої особи в історії, а координацією всіх дій, всесвітня історія підпадає під загальне поняття природного процесу, хоча особливий характер елементів цього процесу не дає змогу цілковито

переносити на нього аналогії зі сфери органічного життя. Природно-історичний процес – процес, розглянутий крізь призму хронології, де кожна історична подія досліджується як унікальна.

Список використаних джерел

1. Андрущенко В.П., Губерський Л.В., Михальченко М.І. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія : підручник для вищ. навч. закладів. Вид. 4-те, випр. та доп. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 552 с.
2. Врайт Г.Я., Орєхова О.К. Філософія історії в системі суспільно-гуманітарних знань. Матеріали VI Міжнародної наукової конференції студентів, молодих вчених та науковців (Одеса, 20–21 травня 2022 р.). С. 71–72.
3. Шейко С.В., Колодій О.С. Деїзм як визначальний принцип формування філософії історії Вольтера. *Філософські обрії*. 2021. №45. С. 18–30.
4. Філософія історії: проблема осмислення історичного процесу // Національна Академія внутрішніх справ. Кафедра філософії права та юридичної логіки. Мультимедійний навчальний посібник. Філософія. Тема 7. Соціальна філософія. Лекційні матеріали. URL : <https://arm.naiu.kiev.ua/books/filosofia-30012017/lection/lec7.html> (Дата звернення: 27.01.2023).